

JE SKEPTICIZMUS STÁLE ZAUJÍMAVÝ?

ADAM GREIF, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava, SR

GREIF, A.: Is Skepticism still Worth Attention?
FILOZOFIA 70, 2015, No. 7, pp. 531-545

The article aims at answering two questions: 1) Is skepticism still a problem worth the attention of philosophers? 2) Is skeptical attitude true? It also sheds light on current local discussion of skepticism and offers some critical commentaries on it. Ad 1): The difference between skepticism and skeptic argument is underlined as well as the necessity to focus on explicitly articulated skeptic arguments. Ad 2): There are several skepticisms that are to be differentiated if we want to judge their truth values. In general, the interesting forms of skepticism are not true (this judgment depends on conceiving interesting skeptical arguments as paradoxes). Finally, some of the shortcomings of otherwise valuable writings on skeptical arguments in current discussion are indicated, due to which the solutions they offer cannot be satisfactory.

Keywords: Skepticism – Argument – Paradox – Principles of knowledge – Intuition

Predpokladám, že vo filozofii sme súčasťou veľkého podniku, v rámci ktorého (okrem iného) revidujeme naše presvedčenia pod tlakom argumentov, pričom filozofický skepticizmus zvyčajne vnímame ako ohrozenie našich presvedčení *par excellence*. Preto je cieľom tohto textu zistiť, či je skepticizmus zaujímavý. Zaujímavosťou pritom myslím to, či predstavuje filozofickú výzvu alebo problém hodný pozornosti filozofa. Skepticizmus môže byť podľa mňa zaujímavý v tomto zmysle. Druhým cieľom tohto článku je zodpovedať ďalšiu otázku: Je skepticizmus pravdivý? Myslím si, že záleží na tom, ktorý skepticizmus máme na mysli. Nazdávam sa, že tieto otázky sú stále otvorené napriek tomu, že nedávno sa o ňom na našej filozofickej scéne veľa debatovalo (Démuth 2012; Nuhlíček, Szapuová 2012; Nuhlíček 2013; Szapuová 2013; Taliga 2009, 2010, 2012, 2013; Koreň 2013, 2014). Diskusia prvých štyroch autorov sa sústredila na snahu (i) určiť, ako ku skepticizmu pristupovať alebo ako ho chápať; (ii) odlíšiť „skepticizmus“ od iných „-izmov“; (iii) rozhodnúť, či je protirečivý; a (iv) zhodnúť sa na základnej terminológii a pravidlách diskusie. Mojim tretím a posledným cieľom je vyjadriť sa k tejto debate a konfrontovať sa s niektorými názormi, ktoré v nej zazneli (bolo by neadekvátne ich ignorovať). Vyjadriť sa k tomu, ako jasne podľa mňa spomenutí autori píše o skepticizme, či je ich chápanie skepticizmu podľa mojich kritérií zaujímavé, a zároveň zaujmem postoj k ich riešeniam skeptických problémov, ak nejaké predkladajú.

V prvej časti sa vyjadriť k terminologickým otázkam. Odlíšim skepticizmus od skeptických argumentov a vyjadriť sa k podmienke jasnosti diskusie o skepticizme. V druhej časti sa venujem prvému cieľu. Ukážem, že existuje aspoň jeden zaujímavý skeptický argument, a vysvetlím, v čom spočíva jeho zaujímavosť. Ďalej ukážem, ako podľa mňa treba pristupovať k zaujímavým skeptickým argumentom. Bolo by najlepšie, keby sme

k nim pristupovali ako k paradoxom, resp. hádankám, ktoré vyžadujú rozlúštenie. Zdôvodním tiež podmienky ich úspešného riešenia a na príklade už uvedeného argumentu budem prezentovať pole možných riešení. V záverečnej časti sa vyjadrím k prácam spomenutých autorov.

1. Predbežné poznámky. Doposiaľ som použil výrazy *skepticizmus*, *skeptický argument*, *problém* a *myšlienky*. Posledné dva výrazy nie sú veľmi dôležité a budem predpokladať ich bežné chápanie. Prvé dva však významné sú. Pokiaľ ide o terminológiu súčasnej epistemológie, podľa mňa ich treba odlišovať a zároveň by bolo lepšie nehovoriť o skepticizme. Radšej by sme mali hovoriť o skeptických argumentoch. Môj návrh má rýdzo praktickú motiváciu. Súčasný spôsob používania výrazu *skepticizmus* vedie na rozdiel od výrazu *skeptický argument* k zmätkom a nejasnostiam.

Najprv objasním, čo myslím pod skeptickým argumentom. V najvšeobecnejšom zmysle je to práve taký argument, ktorého záverom je buď principiálne odopretie určitého epistemického statusu určitej množiny presvedčení, alebo zdržanie sa súdu o možnosti pripísania tohto statusu.¹ *Principiálnym odopretím* určitého epistemického statusu myslím to, že tieto presvedčenia nemôžu mať bližšie určený epistemický status. Pod *epistemickým statusom* týchto presvedčení mám na mysli to, že nadobúdajú nejaké pozitívne ohodnotenie späté s poznaním, napríklad *poznanie*, *zdôvodnenie*, *istotu*, *nekorigovateľnosť* a ďalšie. *Určitou množinou presvedčení* môže byť napríklad množina takých, z ktorých vyplýva existencia vonkajšieho sveta alebo iných myslí.² Ukážkovým a najvýznamnejším druhom skeptického argumentu je argument, ktorý principiálne popiera *poznanie o vonkajšom svete*.

Chcem zdôrazniť, že existuje viacero skeptických argumentov, nech už ide o tie, ktoré už niekto explicitne formuloval, alebo o tie, ktoré je možné formulovať. Ak ich dobre nerozlišujeme, môže to viesť k zmätkom.

Teraz ku „skepticizmu“. Myslím ním jednoducho záver určitého skeptického argumentu. Existuje teda toľko skepticizmov, koľko je skeptických argumentov. Napríklad:

- (1) Nemôžem mať *poznanie* o vonkajšom svete.
- (2) Nemôžem mať *istotu* o existencii božstva.
- (3) Odvolávanie sa na intuície nemôže byť *zdôvodnené*.
- (4) Nemôžem mať *neomylné* presvedčenia o existencii iných myslí...

¹ Prevzal som a upravil charakterizáciu S. Cohena (Cohen 2005, 934). Terminológia síce nie je pevne ustálená, no tie argumenty, ktoré principiálne odopierajú nejaký epistemický status, sa zvyknú označovať ako *akademické*. Tie, ktoré sa zdržiavajú súdu o tom, či tento status možno pripísať, sú *pyrrhónske*. Ako *karteziánske* sa často označujú argumenty inšpirované Descartovými myšlienkami a ako *argumenty regresu* zase tie, ktoré sú inšpirované Agrippovými trópmi. Ja sa sústredím na akademické karteziánske, ktorých záverom je tvrdenie (1) (pozri (Klein 2014)).

² Alebo presvedčenia náboženstiev; presvedčenia získané použitím niektorých poznávacích metód (indukcie, dedukcie, odvolanie sa na intuície, pamäť a pod.), prípadne presvedčenia, ktoré pripisujú špecifickú rolu rozumu v morálke.

Teraz, keď som predostrel svoju malú terminológiu, môžem uviesť dôvody, prečo považujem diskusiu o skeptických argumentoch v porovnaní s diskusiou o skepticizme za menej zmätočnú. V prvom rade preto, lebo *argumenty zviditeľňujú podporné tvrdenia*. Ak chceme vedieť, či je skepticizmus pravdivý, musíme ich zohľadniť. Ak by sme takéto tvrdenia – dôvody – nezohľadňovali, bolo by menej jasné, proti čomu vlastne argumentujeme a aké protiargumenty máme uvádzať. Druhým dôvodom je to, že *argumenty ukazujú zdôvodňovaciu štruktúru*. Totiž predostrieť dôvody vo forme nejakých podporných úvah nestačí. Je dôležité vedieť, aké pojmy sa použili, aká je úsudková schéma a či ide o deduktívny argument.

Súhlasím so Szapuovou v tom, že podmienkou zmysluplnej debaty je jasnosť významov používaných výrazov (Szapuová 2013, 151). Avšak v diskusii o skepticizme existuje ďalšia podmienka – explicitné uvádzanie argumentov. Ako som povedal, nestačí ak na podporu skeptického záveru iba odkážeme na nejaké tradičné skeptické myšlienky. Úvahy podobného druhu môžu byť do argumentu zasadené rôznymi spôsobmi, a tak úplne meniť zdôvodňovaciu štruktúru, a tým aj presvedčivosť argumentu. Neraz sú dôležité aj detaily. No ak budeme formulovať skeptické argumenty, nezostane priestor na zahmlené úvahy. Preto považujem za menej užitočné hovoriť o skepticizme a navrhujem sústrediť sa na konkrétne argumenty.

Existuje však vôbec nejaký zaujímavý skeptický argument?

2. Existuje zaujímavý skeptický argument? V tejto časti poukážem na to, čo prispieva k zaujímavosti skeptického argumentu. Potom uvediem príklad akademicko-skeptického argumentu, ktorý patrí medzi tie najzaujímavejšie, pričom najzaujímavejšie argumenty budem nazývať *paradoxy*.

Spomenul som, že závery akademicko-skeptických argumentov principiálne odopierajú danej množine presvedčení určitý epistemický status. Existujú dôvody, prečo sú časti argumentu (záver a premisy) zaujímavé. V súvislosti s tvrdením (1) uvediem dva takéto dôvody.

Prvým dôvodom je to, že *záver spochybňuje moje presvedčenia, ktorým pripisujem určitý epistemický status*. Slovom, zaujímavejšie skepticizmy sú pre mňa tie, ktoré napádajú tie moje presvedčenia, ktoré neberiem na ľahkú váhu. Považujem sa napríklad za niekoho, kto *vie* mnoho bežných vecí o vonkajšom svete. Napríklad tvrdím, že viem, že mám dve ruky, žijem na Zemi a čítam *Filozofiu*. Keďže tvrdenie (1) je pre mňa v tomto zmysle nebezpečné, je o to zaujímavejšie z filozofického hľadiska.

Druhým dôvodom je prítomnosť *presvedčivých dôvodov*. Prvý dôvod zaujímavosti však ešte nie je dostatočný na to, aby som sa tvrdením (1) zaoberal, keďže (1) je iba tvrdenie, ktoré je bez dôvodov svedčiacich v jeho prospech dogmatickým napadnutím mojich presvedčení. Čím lepšie dôvody by existovali pre (1), tým závažnejšou výzvou by bol pre moje terajšie presvedčenia argument v prospech (1). Aké dôvody sú dobré? Také, ktoré sú zdôvodnené, alebo také, v prípade ktorých mám silnú tendenciu prijať ich. Povedané slovníkom mnohých dnešných epistemológov: Prijímam ich preto, lebo sú intuitívne podporené. Dôvody môžu byť dobré, silné alebo presvedčivé v rôznej miere. Dajú sa

nájsť dobré dôvody v prospech tvrdenia (1)? Aké silné môžu byť? Paradoxom budem rozumieť platný argument, ktorého premisy sú intuitívne, ak sú posudzované jednotlivo. Záver je však absurdný alebo neprijateľný.³ Považujem paradoxy za tie najzaujímavejšie argumenty. Nezaslúžil by si azda najviac pozornosti práve taký skeptický argument, ktorý by mal status paradoxu (hoci aj paradoxy môžu byť viac alebo menej závažné)? Existujú teda nejaké skeptické paradoxy? Podľa mňa určite existujú.⁴ Domnievam sa, že ich je viacero, no uvediem iba jeden, ktorého záverom je tvrdenie (1).⁵

Anthony Brueckner predstavil novú verziu skeptického argumentu, ktorú možno nazvať *argument nedourčenosti* (A) (Brueckner 1994). Argument má viacero zložiek. Nech V je akékoľvek bežné tvrdenie o vonkajšom svete, ktoré považujem za poznanie, napríklad, že hlavné mesto Slovenskej republiky je Bratislava. Potom nech SH je nejaká skeptická hypotéza. Platí o nej, že je zlučiteľná s celou zmyslovou evidenciou, ktorú mám v prospech V, ale je nezlučiteľná s V. Máme slávne príklady skeptických hypotéz: Descartova hypotéza zlého démona alebo jej novšia verzia od Hilaryho Putnama, hypotéza mozgu v kadi.

(A)

(A1) Ak moja evidencia presvedčenia, že V, neuprednostňuje V pred SH, tak nemám zdôvodnenie presvedčenia, že V.

(A2) Moja evidencia presvedčenia, že V, neuprednostňuje V pred SH.

(A3) Nemám zdôvodnenie presvedčenia, že V.

(A4) Ak nemám zdôvodnenie presvedčenia, že V, tak neviem, že V.

(AZ) Nevie, že V.⁶

Argument má niekoľko predpokladov. (A1) sa opiera o tzv. princíp nedourčenosti (PN):

³ Hovorím o paradoxe ako o type argumentu, teda v celkom inom zmysle ako ostatní autori. Snažím sa nasledovať filozofický úzus (Rescher 2001, 6). Pokiaľ ide o Démutha, Taligu a Nuhlička so Szapuovou, tí v daných textoch chápu paradoxnosť ako vlastnosť tvrdenia: je kruhové alebo protirečivé. Pokiaľ chápeme paradoxnosť v takomto zmysle, tak vo veci toho, či si skeptik nejako protirečí, alebo sa pohybuje v bludnom kruhu, súhlasím so závermi Nuhlička a Szapuovej (2013, 155). Ak sa skeptik vyhne bezbrehej pochybnosti, jeho tvrdenia nie sú „paradoxné“.

⁴ Nie som autorom tohto chápania skepticizmu ani jeho jediným zástancom (pozri Pritchard 2002, 217). Ak ste skeptický ohľadom možnosti skepticizmu byť až taký zaujímavý, pozrite si najprv prácu (Greif 2014, 163-164). Pasáž obsahuje malý test intuície.

⁵ Existuje aj ďalší významný argument – *argument nevedomosti* (Pritchard 2002, 217). Moore a Dretske sú pravdepodobne prví, u ktorých sa dá nájsť explicitná formulácia tohto argumentu (Moore 1959; Dretske 1970).

⁶ Záver (AZ) nie je totožný s tvrdením (1). Nepreformuloval som argument do presnej podoby, pretože som chcel, aby bol ľahko rozoznateľný vo svojej klasickej podobe. Môžeme to ale napraviť krátkou poznámkou: Argument netvrdí (iba) to, že naša evidencia neuprednostňuje naše presvedčenia, ale tvrdí, že nikdy nemôže uprednostňovať naše presvedčenia, a to bez ohľadu na to, koľko zmyslovej skúsenosti máme. (A) môžeme teda aplikovať na naše presvedčenia v ktoromkoľvek čase, aj potom, čo sme podnikli nejaké empirické skúmania, aby sme vylepšili našu evidenciu v prospech V.

(PN) „Pre všetky S , p , q platí, že ak S -ova evidencia presvedčenia, že p , neuprednostňuje p pred hypotézou q , ktorá je s p nezlučiteľná, tak S -ovo presvedčenie, že p , nie je zdôvodnené“ (Brueckner 1994, 830).

(PN) má taktiež silnú intuitívnu podporu. Napríklad ak moje dôvody pre tvrdenie, že (p) Muro je v záhrade, neuprednostňujú moje presvedčenie pred nejakým súperiacim scenárom, napríklad, že (q) je v kuchyni a práve oblizuje tortu, tak asi povieme, že mi chýba *zdôvodnenie* presvedčenia, že (p) je v záhrade. Tento princíp predpokladá, že povahou zdôvodnenia je vlastnenie evidencie a že evidencia má zmyslovú povahu. No SH môže vysvetliť všetku moju skúsenosť a nemám k dispozícii žiadny znak, na základe ktorého by som mohol povedať: „Aha, toto odlišuje skutočnosť od veľkej ilúzie!“ Zdá sa teda, že moja zmyslová evidencia podporuje rovnako V i SH. A ak je to tak, potom nie je pravda, že uprednostňuje V pred SH. Prijmeme teda aj (A2). Posledná premisa zasa tvrdí, že zdôvodnenie je nevyhnutnou podmienkou poznania. Táto implikácia zachytáva naše epistemicke intuície o poznaní (pozri Nuhliček, Szapuová 2012, 152).

Je, samozrejme, možné jednoducho odmietnuť niektorý z mnohých predpokladov týchto argumentov, či už ide o uvedený princíp, chápanie zdôvodnenia ako vlastnenia zmyslovej evidencie, alebo o zdôvodnenie ako nevyhnutnú podmienku poznania. Problém je ale v tom, že všetky predpoklady sú na prvý pohľad úplne rozumné a silne podporené našimi intuíciami.⁷ A ak by nás nejaký skeptický paradox neupozornil na to, že z týchto predpokladov možno odvodiť niečo absurdné, pokračovali by sme vo svojich epistemických praktikách rovnako ako doteraz, prijímajúc tieto predpoklady, odvodzujúc ich zo „zdravého rozumu“. To, že (A) vedie k absurdnému záveru, nie je skeptickým, ale naším problémom. Z tohto prístupu ku skeptickým argumentom vyplývajú závažné dôsledky. Myslím si, že väčšina z nich je pozitívna. Osvetlím ich ale až v tretej časti.

Ako sa teda dostať zo situácie, do ktorej nás uvrhol argument nedourčenosti (A)?

3. Riešiť paradox. V tejto časti uvediem pole možných riešení a kritériá dobrých riešení (A). Nakoniec vysvetlím, aké dôsledky a výhody má takéto chápanie skeptických argumentov a čo môžeme získať, ak sa im budeme venovať. Nemôžem sa však pokúsiť o riešenie tohto paradoxu, pretože v tomto príspevku na to nie je priestor a riešenie ani nepoznám.

Mohlo by sa zdať, že poskytnúť dôkaz negácie záveru skeptického argumentu je dobrou cestou k vyriešeniu problému. Takýto dôkaz by musel preukázať, že máme poznanie o vonkajšom svete. Takto uvažoval aj George Edward Moore, ktorý ako vyvrátenie skepticizmu navrhol nasledujúci argument:

(B)

(B1) Viem, že V.

⁷ To neznamená, že napríklad podmienku zdôvodnenia nemôžeme za žiadnych okolností odmietnuť. Znamená to skôr to, že ten, kto by ju odmietal, sa nachádza v dialekticky znevýhodnenej pozícii a oprávnené sa od neho vyžadujú silnejšie argumenty, pretože musí okrem iného zdôvodniť aj to, prečo sa nám zdá, že zdôvodnenie je potrebné (pozri Nuhliček, Szapuová 2012, 152).

- (B2) Ak viem, že V, tak viem, že \neg SH.
(BZ) Viem, že \neg SH (Moore 1959, 190-191).

Je táto stratégia úspešná? Napriek tomu, že záver vyplýva a obidve premisy sú veľmi presvedčivé, myslím si, že úspešná nie je. Čo vlastne očakávame od úspešného rozriešenia paradoxu? Moorova stratégia nám hovorí prinajlepšom to, že niekde v (A) musí byť chyba. My to ale už vieme. Považujeme záver (A) za absurdný. Chceme vedieť, kde presne sme urobili chybu, kde v našich bežných domnienkach a predpokladoch týkajúcich sa poznania sa mýlime. Ideálne by sme chceli identifikovať chybu tak, aby sme pochopili, ako sme sa do tejto prekérnej situácie dostali, a tak, aby sme sa do nej nedostali znova. Identifikácia chyby a vysvetlenie toho, prečo ju robíme, musí rešpektovať fakt, že premisy zaujímavých skeptických argumentov nás silne nabádajú k tomu, aby sme si mysleli, že sú racionálne. Nemala by už vopred predpokladať, že premisy sú absurdné alebo nezmyselné.

Viaceré stratégie sú neuspokojivé z podobného dôvodu ako Moorova. Napríklad povedať, že tvrdenie (1) vyvracia samo seba alebo si protirečí, nestačí. Pretože takáto stratégia by nám znova iba povedala, že niekde v argumente je chyba, nepovedala by však kde a neposkytla by nám ani radu, ako sa jej vyhnúť v budúcnosti. Čo sa týka možných chýb v skeptickom argumente, môžeme k nemu pristúpiť ako ku ktorémukoľvek inému argumentu.

Možné chyby v (A):

- a: (A1) by sme nemali prijať.⁸
- b: (A2) by sme nemali prijať.
- c: (A3) by sme nemali prijať.
- d: (A4) by sme nemali prijať.
- e: (AZ) v skutočnosti nevyplýva z premís.

Samozrejme, nestačí iba povedať, že v argumente je chyba a že sa týka tej či onej premisy alebo platnosti argumentu. Tento výber treba zdôvodniť a explikovať. Prečo presne je (napríklad) druhá premisa nepravdivá? Ved' sa mi zdá byť veľmi rozumná! Ak chceme zároveň kompletne rozriešenie, naše vysvetlenie chyby v argumente by malo rešpektovať *prima facie* presvedčivosť premís a vysvetliť, prečo sa nám zdali intuitívne. Inými slovami, z pohľadu koncepcie zdôvodnenia alebo poznania, ktorá by bola obsiahnutá v úspešnom riešení, musí dávať zmysel veta: „Aha, niet divu, že som robil po celý čas chybu! Tak ľahko sa dá prehliadnuť!“ Také sú teda požiadavky na úspešné riešenie skeptického paradoxu.

⁸ Výraz „by sme nemali prijať“ má zastrešovať prípady, v ktorých niečo odmietame (napríklad tvrdenie), pretože odmietané považujeme za nepravdivé, a taktiež prípady, keď niečo odmietame (princíp, normu), no nemyslíme si, že je zmysluplné povedať, že odmietané môže byť pravdivé alebo nepravdivé. Za upozornenie na túto možnosť ďakujem Róbertovi Macovi.

Podmienky úspešného riešenia (A):

1. Identifikovať a explikovať chybu: výber z *a, b, c, d, e* alebo nejakej ich kombinácie.
2. Zdôvodniť, že skutočne ide o chybu.
3. Adekvátne vysvetliť, prečo sme to, čo je chybné, doteraz považovali za správne.

To je môj návrh chápania skepticizmu. Nieкто by mohol povedať: „Veď ty neberieš skepticizmus vôbec vážne! Nepripúšťaš v skutočnosti možnosť, že by si mohol nevedieť nič o vonkajšom svete!“ Áno, v tomto zmysle ho neberiem vážne, ale skôr ako intelektuálnu hádanku. Čo odôvodňuje môj prístup ku skeptickým argumentom? (I) V moorovskom štýle tvrdím, že keďže skepticizmus musí byť podporený nejakými dôvodmi, radšej sa vzdám ktorejkoľvek premisy zaujímavého skeptického záveru, než by som sa vzdal presvedčenia, že viem to či ono, pretože tieto premisy nemôžu byť istejšie ako toto presvedčenie (Moore 1962, 30). (II) Prikláňam sa k tomu, ako filozofi pravdepodobne bežne vyhodnocujú teórie istého typu: „Ak teória bežného výrazu istého prirodzeného jazyka predpokladá, že hovorcovia tohto jazyka sa systematicky a vo veľkom rozsahu mýlia v tom, ako daný výraz používajú, spravidla to považujeme za úder danej teórii“ (DeRose 1995, 213). Ľudia bežne pripisujú poznanie sebe a iným. Ak by mal skeptik pravdu, tak by sme všetci boli obeťami systematického omylu, pretože keď hovoríme o poznaní, buď hovoríme nezmysly, alebo sa mýlime. Ak je našim cieľom teória poznania a zo skeptikového záveru vyplýva, že žiadne poznanie neexistuje, tak jeho argument v prospech tohto záveru je *reductio ad absurdum* jeho chápania poznania. (III) Toto chápanie mi umožňuje jasne povedať, v čom presne je problém, aké sú možné riešenia tohto problému a tiež to, ako musí vyzerat' dobré riešenie. (IV) Navyše viem, že môžem získať niečo užitočné rozriešením hádanky: zistím niečo o poznaní a zdôvodnení a prestanem sa dopúšťať chýb, keď o nich budem rozprávať alebo premýšľať. Dôvody (III) a (IV) sú pragmatické, no práve na základe dôvodov (I) a (II) si myslím, že tvrdenie (1) nie je pravdivé.

Navrhol som viacero odporúčaní, pokiaľ ide o jasné vyjadrovanie, keď sa píše o skepticizme, o otázku, aký skeptický argument je zaujímavý a ako k nemu pristupovať. Ako som spomenul v úvode, v domácej literatúre možno nájsť viacero prác o skepticizme. Pozriem sa teraz na tieto práce z hľadiska týchto odporúčaní.

4. Slovenská diskusia o skepticizme. Vyjadrim sa k trom veciam: nakoľko jasne sa píše o skepticizme; nakoľko zaujímavé sú argumenty, ktoré sa predkladajú, a nakoniec, či je prípadné predložené riešenie dobré.⁹ Každý autor by si zaslúžil, aby sa k jeho práci povedalo oveľa viac. Mám však priestor iba na stručné rozbor.

Ad Démuth

„Úplní alebo dogmatickí skeptici odmietajú akékoľvek poznanie a tvrdia, že pozna-

⁹ Môj rozbor ich prác môže byť kritikou alebo chválou len do tej miery, do akej týchto autorov zaujímala otázka, či je ten či onen skepticizmus pravdivý.

nie ako nazretie samotnej povahy vecí a jeho úplné zdôvodnenie nie je možné. (...) Umiernení alebo akademickí skeptici zastávajú skôr postoj, že naše poznanie pozostáva z presvedčení, ktorých platnosť možno preukázať len do istej miery” (Démuth 2013, 198).¹⁰

V prvom rade stojí za zmienku, že Démuth do svojich vymedzení pridáva aj definície samotného poznania. Jeho vymedzenia tak pozostávajú z dvoch častí. Prvá hovorí o tom, čo je poznanie a druhá vyjadruje súd o jeho možnosti. Jeho definície však nie sú celkom jasné. Prvá je nejasná, pretože nie je jednoznačné, čo sa myslí „nazretím samotnej povahy vecí“ a ani „úplným zdôvodnením.“ Druhá je nejasná, pretože nie je jednoznačné, čo sa myslí „čiasočným zdôvodnením.“ A nakoniec otázka: Pod platnosťou presvedčení mám rozumieť ich pravdivosť, alebo ich zdôvodnenosť? Taktiež nie je špecifikovaný rozsah poznania, ktorý sa spochybňuje. Pokúsim sa preto interpretovať Démuthove vymedzenia:

(5) Poznanie je konkluzívne zdôvodnené presvedčenie a poznanie vonkajšieho sveta je nemožné.

(6) Konkluzívne zdôvodnené presvedčenie nie je možné a poznanie vonkajšieho sveta je možné.¹¹

Myslím si, že vymedzenie (5) je zaujímavé, pretože nesúhlasím ani s jedným konjunktom. Vymedzenie (6) nie je zaujímavé, pretože súhlasím s obidvomi. Budem sa teda venovať iba tvrdeniu (5). Prezentuje Démuth v prospech týchto vymedzení nejaké jasné a zaujímavé argumenty? Vo svojej knihe odkazuje na Ainesidémove a Agrippove trópy, na argumenty Noaha Lemosu a na karteziánskeho zlého démona. Pôjdem po poriadku.

Ainesidémove trópy. „Základným epistemologickým dôvodom skepticizmu“ má byť „odlíšenie reality od toho, ako ju vnímame my, od toho aká je osebe“ (Démuth 2013, 202). Tento základný dôvod podľa Démutha vyplýva z desiatich trópov. Päť z nich je vymenovaných (Démuth 2013, 202) a tvrdí sa o nich, že z nich vyplýva nemožnosť poznať univerzálnu, absolútnu pravdu. Pojmy ako univerzálna, absolútna pravda, realita osebe a poznanie sú filozoficky silne nabité. Nevieť však, akú spojitosť medzi nimi Démuth predpokladá, pretože ju neobjasňuje. Nevieť teda, ako konkrétne epistemologicky zdôvodňujú vymedzenia (5) a (6).

Agrippove trópy. Päť trópov má podporovať tvrdenie: „Mysel (rozum) determinuje aj samu seba svojimi mechanizmami usudzovania“ (Démuth 2013, 204). Toto tvrdenie je však celkom odlišné od vymedzení (5) a (6). Takže predpokladám, že podľa Démutha by som ho nemal považovať za tvrdenie skepticizmu.

¹⁰ Treba uviesť, že Démuth hovorí aj o „radikálnom skeptikovi“ (Démuth 2013, 199). Nie je mi jasné, či ide o umierneného, alebo o úplného skeptika. Hádám, že ide o skeptika úplného a že „Nič nie je isté“ je prerozprávaným tvrdením (5).

¹¹ Konkluzívne dôvody sú dôvody, z ktorých zdôvodňované tvrdenie vyplýva. Niekedy sa takéto chápanie zdôvodnenia a poznania skrúti sloganmi: „Nevyhnutnou podmienkou poznania je istota.“ Alebo: „Poznanie a možnosť omylu sa neznesú.“ Tento pohľad na poznanie sa zvykne označovať ako infalibilizmus (pozri Cohen 1988, 91).

Lemosove argumenty. Spomenuté štyri Lemosove argumenty Démuth neuvádza, iba ich stručne opisuje (Démuth 2013 198-199). Niektoré z nich síce považujem za zaujímavé (Lemos 2007, 138, 140), no Démuth ich ďalej nezvažuje.

Zlý démon. A nakoniec, Descartovu hypotézu zlého démona Démuth vysvetlil tým, že „je teoreticky možné, že naše predstavy nezodpovedajú realite, pretože nás môžu klamať tak zmysly, ako aj naša obrazotvornosť a schopnosť spájať predstavy“ (Démuth 2013, 190). To je podporou vymedzenia (5), lebo to tvrdí, že ak z mojej evidencie nevyplýva môj záver, tak nemám poznanie. Hypotéza démona ale opisuje možnosť, že moja evidencia je pravdivá, no záver nepravdivý. Preto odvolanie sa na hypotézu zlého démona chápem ako sľubnú podporu vymedzenia (5).

Vymedzenie (5) pozostáva z tvrdenia o povahe poznania, ktoré síce nie je celkom neintuitívne, ale je veľmi kontroverzné. Môžeme preto chápať vymedzenie (5) a jeho podporu – možnosť zásahu zlého démona – ako poučenie: Ak je poznanie takéto, tak je nemožné. A to by mohlo byť zaujímavé zistenie.

Celkovo vzaté, časti toho, čo Démuth o skepticizme tvrdí, môžu byť chápané ako zaujímavá verzia skeptického argumentu. Vyžaduje to však značnú interpretačnú prácu, s ktorou autor nemusí súhlasiť. Bez nej považujem Démuthovo spracovanie skepticizmu za nejasné.

Ad Taliga

„Skeptik je teda filozof zastávajúci epistemologickú tézu, podľa ktorej disponujeme poznaním, no nedisponujeme žiadnymi dobrými dôvodmi v prospech pravdivosti poznania, a to ani dôvodmi čiastočnými“ (Taliga 2010, 696; kurzívu zrušil A. G.).

(7) Poznanie je možné.

(8) Zdôvodnené presvedčenie (konkluzívne alebo nekonkluzívne) je nemožné.

Podobne ako Démuthovo aj Taligovo vymedzenie pozostáva z dvoch zložiek. Prvá zložka (7) podľa mojej terminológie nemôže byť skeptickým záverom. Druhá (8) môže byť a aj ním je. Taligovu pozíciu budem chápať tak, že tvrdí (8) a predpokladá (7). Taligova pozícia je vlastne názor týkajúci sa povahy poznania: *Zdôvodnenie nie je nevyhnutnou podmienkou poznania.*

V prvom rade je tu terminologická nepríjemnosť. Súhlasím s Nuhličkoým názorom, že je nevhodné a máťuce nazývať konjunkciu $((7) \wedge (8))$ skepticizmom (Nuhliček 2013, 140). A to preto, lebo (1) sa považuje za vzorový príklad skepticizmu a (7) mu výslovne protirečí. To podľa môjho názoru viedlo k nedorozumeniam. Keďže zložka (7) nemôže byť skeptickým záverom, zvažím iba zložku (8).¹²

¹² Taliga viackrát opakuje, že pre svoju pozíciu volí termín „skepticismus“, pretože mu dovoľuje odlíšiť túto pozíciu od agnosticizmu. Podľa môjho názoru to nie je potrebné. Obidva termíny majú svoj zaužívaný spôsob používania. Agnosticizmus sa chápe buď ako synonymum skepticizmu vôbec, alebo ako názor, že nemôžeme mať poznanie o existencii božstva.

Tvrdenie (8) je zaujímavé, keďže s ním jednoznačne nesúhlasím (ako vidno, stále hovorím o nejakých dôvodoch). Je argument zaujímavý? Taliga neponúka explicitný argument. Uvádza síce istý argument (Taliga 2012, 422), no ten je iba všeobecnou formou skeptického argumentu, ktorú treba špecifikovať. Myslím, že nakoniec Taliga uvádza kľúčový argument na obhajobu (8) (Taliga 2009, 357-358). Pasáž však vyžaduje menšiu tvorivú rekonštrukciu:

(C)(C1) Ak má *S* zdôvodnenie pre presvedčenie, že *p*, tak *S* pri zdôvodňovaní *p* dogmaticky nepredpokladá *p*, neargumentuje v bludnom kruhu a ani neupadá do nekonečného regresu.

(C2) *S* sa pri zdôvodňovaní *p* buď pohybuje bludnom v kruhu, alebo upadá do nekonečného regresu, alebo je dogmatický.

(CZ) *S* nemá zdôvodnenie presvedčenia, že *p*.

Argument (C) je variáciou argumentu regresu. Treba uznať, že premisy sú veľmi presvedčivé a logika argumentu je v poriadku. Mám nedôveru k ľuďom, ktorí argumentujú v kruhu alebo niečo dogmaticky predpokladajú. Taktiež asi nie je možné zdôvodňovať donekonečna. Preto je argument (C) nepochybne zaujímavý. Podobne ako v prípade (A) aj v prípade (C) hľadáme rozriešenie hádanky, pretože je ťažké prijať záver. Premisy síce vyzerajú veľmi nevinne, no po dôkladnom preskúmaní už tak vyzerat' nemusia.

Taliga riešenie (C) neprezentuje. Jeho prípad je špeciálny, pretože s (C) súhlasí. To je celkom legitímny krok aj napriek tomu, že (CZ) je ťažko stráviteľný. Možno argument (C) a príbuzné argumenty tak dlho odolávali snahám o uspokojivé rozriešenie a predložené návrhy sú natoľko zúfalé, že človek začne zvažovať, či predsa len záver neprijat'. Tvárou tvár skeptickým argumentom založeným na možnosti omylu môžeme upustiť od infalibilistických nárokov na poznanie. Možno by sme tvárou tvár (C) mali prestať hovoriť o zdôvodnení. Taliga sa o to usiluje: hovorí skôr o kritike a obhajobe, ktoré nemajú podporovať ani pravdivosť, ani nepravdivosť. Je pravda, že argumenty regresu sú tu s nami dlho a že o ich uspokojivé riešenie sa vedú spory.

Nakoniec ale aj tak nesúhlasím s (CZ). Napriek tomu, že sa v tejto veci filozofi nezhodnú, zatiaľ som nestratil nádej. To, že nechcem prijať (CZ), môže vyzerat' tvrdohlavo, no dôvody sú podobné ako v prípade môjho prístupu k argumentu nedourčenosti – (I) a (II). Prestať hovoriť o dôvodoch a zdôvodnení je totiž veľmi zásadný krok. Je preto dobré si ho rozmyslieť a zvážiť pokusy spochybnit' (C). Argumenty regresu otvárajú jednu veľkú debatu epistemológie. Takmer každá učebnica či úvod do epistemológie venuje tejto téme priestor a existuje veľmi veľa prác, ktoré sa snažia problém riešiť. Takže o pokusy riešiť (C) nie je núdza. Aby som prijal (CZ), musel by som prijať názor, že úspešné riešenie (C) je veľmi nepravdepodobné alebo nemožné. Taliga ale nezvažuje všetky zaujímavé pokusy o riešenie. Napríklad: Nemajú niektoré privilegované presvedčenia status zdôvodnenia „zadarmo“? Alebo: Je skutočne neprijateľné myslieť si, že niektoré presvedčenia sú zdôvodnené samy sebou? Prípadne: Je skutočne zdôvodňovanie

v bludnom kruhu neprípustné za každých okolností? A mnohé ďalšie.¹³

Je možné, že Taligova pozícia je správna. Možno by sme mali prestať hovoriť o dôvodoch ako o niečom, čo podporuje pravdivosť našich presvedčení. No ak by aj nakoniec mal pravdu, asi by som naďalej rozprával o „dôvodoch“, len s tým rozdielom, že by som ich chápal inak, v nejakom slabšom zmysle, napríklad v zmysle Taligovej *kritiky* a *obhajoby*. Tak či onak, Taligov skepticizmus (8) je zaujímavý a relatívne jasný. Je relatívne jasný, pretože rekonštrukcia jeho najpodstatnejšieho argumentu nie je jednoznačná.

Ad Nuhlíček a Szapuová

„Skepticizmus navrhujeme preto chápať ako súbor argumentov zameriavajúcich sa na spochybnenie poznania, resp. vedenia” (Nuhlíček, Szapuová 2013, 148).

Toto vymedzenie skepticizmu je veľmi blízke môjmu vymedzeniu akademicko-skeptických argumentov – ak teda pod „spochybnením poznania“ myslíme to, že tieto argumenty ukazujú, že nemôžeme mať poznanie. Moje vymedzenie je ale širšie. Vymedzenie Nuhlíčka a Szapuovej tak môžeme chápať ako jednu (a najprominentnejšiu) vetvu akademicko-skeptických argumentov.

Zaujímavejšie je ale pozrieť sa na konkrétny argument, ktorý predkladajú. Záverom má byť tvrdenie, že „nemôžeme mať poznanie o veciach mimo nás“ (Nuhlíček, Szapuová 2013, 151).¹⁴ Sú jasné dôvody a zdôvodňovacia štruktúra? Ich text má k tomu blízko, no Nuhlíček a Szapuová neuvádzajú argument v štandardnej forme, takže úsek textu vyžaduje trochu rekonštrukcie. Nech R je tvrdenie, že mám dve ruky, a HS nech je hypotéza sna.

(D)

(D1) Ak nedokážem uspokojivo vylúčiť HS, tak neviem, že R.

(D2) Nedokážem uspokojivo vylúčiť HS.

(DZ) Nevie, že R.

Je argument (D) zaujímavý? Vzhľadom na svoj záver zaujímavý je. Vzhľadom na dôvody v prospech tohto záveru je relatívne zaujímavý. Hoci nie je presne stanovené, čo znamená „uspokojivo vylúčiť HS“, nezdá sa mi, že by som to dokázal. Nemám napríklad žiadnu evidenciu proti HS. Premisu (D2) teda prijímam. Ako je na tom premisa (D1)? Tu si nie som celkom istý, či súhlasím. Záleží od prípadu. Zdá sa, že (D1) sa opiera o určitý princíp týkajúci sa poznania, (PV):

(PV) Pre všetky S , p , q platí, že ak q je nezlučiteľné s S -ovým vedením, že p , a ak S vie, že p , tak S dokáže uspokojivo vylúčiť q .

Je teda HS nezlučiteľná s mojím vedením, že R? Myslím si, že je to otázne. Ak je

¹³ Aj L. Koreň ponúka svoje odmietnutie Agrippovej trilemy (Koreň 2013, 4.4).

¹⁴ Z textu je jasné, že výraz „veci mimo nás“ sa tu chápe ako technický termín, ktorý má znamenať to isté čo „vonkajší svet.“ Analýzu tohto pojmu pozri v (Moore 2006, 15-32).

HS nezlučiteľná s mojím vedením, že R, tak sa nemôže stať, že by som mal zdôvodnené pravdivé presvedčenie, že R (mám dve ruky) počas sna. Môže byť počas sna pravda, že mám dve ruky? Áno, počas každého sna, s ktorým som mal doteraz skúsenosť, som mal telo (zvyčajne ležiace na posteli), a teda aj dve ruky. Môžem mať zdôvodnené presvedčenie? Neviem. Sny sa často podobajú na skutočnosť v základných črtách: zvyčajne mám svoje telo, som muž atď. Ak sa sny na skutočnosť podobajú dostatočne často a dostatočne verne, neposkytujú vďaka svojmu spojeniu s realitou zdôvodnenie? Napríklad ak sa mi sníva, že som pirát, pozriem sa na seba a vidím dve ruky, verím zdôvodnene, že mám dve ruky?

Teraz zvážim (PV). S týmto princípom nesúhlasím. Povedzme, že na súde spovedáme očitého svedka vraždy a niekto by vzniesol námietku, že jeho zrak je v skutočnosti veľmi slabý a jeho svedectvo preto nie je hodnoverné. Súhlasil by som, že predtým, ako uznávame jeho svedectvo, že (*p*) vrahom bol X, museli by sme vylúčiť možnosť, že má slabý zrak. Ak by ale obhajca namietal, že možno (*q*) obeť zabil mimozemšťania, ale všetko narafigičili tak, aby to celé vyzeralo ako bežná vražda, tak by som sa začudoval. Darma by obhajca tvrdil, že také veci sú mysliteľné. Zdá sa mi teda, že niektoré hypotézy nemusím uspokojivo vylučovať. Takže (PV) neplatí, ale možno platí ďalšia modifikácia, (PV*), ktorá hovorí, že musím vylúčiť iba *dôležité* *q*. Ktoré to sú? A je HS jednou z nich? Nie som si istý.

Nie som si teda istý, či súhlasím s premisami argumentu (D). Po istej práci alebo pri istej interpretácii premís by mohol byť výsledný argument veľmi presvedčivý. Aby som ale zistil, či s premisami mám, alebo nemám súhlasiť, musím sa veľmi zamýšľať nad povahou zdôvodnenia a poznania. Z tohto dôvodu (preto, že spochybňuje moje zaužívané predstavy o poznaní a núti ma k prehodnocovaniu) je argument (D) určite zaujímavý. Celkovo, skeptický argument, ktorý títo autori predložili, je relatívne jasne formulovaný a relatívne zaujímavý. Zámerom autorov však nebolo poskytnúť riešenie.

Ad Koreň

Koreň dôsledne a explicitne uvádza viacero argumentov (Koreň 2013, 4, 8-9; 2014, 154). Čo je zaujímavejšie, podujíma sa poskytnúť aj riešenia. Sústredím sa na jeho návrh riešenia argumentu z nedourčenosti, ktorý v odlišnej formulácii prezentuje ako (CA). (CA) sa síce od argumentu (A) líši, má s ním však mnoho spoločných čít. Považujem (CA) za natoľko podobný (A) v podstatných črtách, že pre účely tohto textu ich nemusíme rozlišovať (odporúčam ale čitateľovi zoznámiť sa s ním). Aké je Koreňovo riešenie? Je pravda, že Koreň píše veľa o chybách a pochybných predpokladoch skrytých v premisách. Napriek tomu, že jasne formuluje argumenty, nikde explicitne netvrdí, ktorú premisu odmieta, pretože platnosť argumentu nespochybňuje (pozri Koreň 2014, 157-160; 2013, 4.5). Musím teda pristúpiť k istej interpretácii.

Istoty a skeptický problém. V tomto texte Koreň asi odmieta (PN), a teda (A1): „Požiadavka, aby bola empirická teória vo svetle subjektívnej evidencie lepšia než nezlučiteľná skeptická alternatíva, je len zamaskovaným infalibilizmom požadujúcim evidenčnú elimináciu (konkluzívnu či nekonkluzívnu) možnosti masívneho omylu“ (Koreň 2013,

679). Najprv treba povedať, že ak by sa ukázalo, že skeptické premisy sú v konečnom dôsledku podporované infalibilizmom, tak budú menej presvedčivé. Infalibilizmus nepovažujem za pravdivý.¹⁵ Formulácia (A) ani Koreňova formulácia však explicitne nespomínajú vylučovanie možností omylu. Koreň si to asi uvedomuje, pretože hovorí o „zamaskovanom“ infalibilizme. Ako presne je však infalibilizmus skrytý v (PN)? Myslím si, že Koreň túto skutočnosť neodhaľuje.

Nedourčenosť, skepticizmus a realizmus (Koreň 2014). V tomto texte Koreň zrejme odmieta (A2). Podľa mňa si myslí, že naša evidencia *uprednostňuje* naše bežné presvedčenia pred skeptickými hypotézami. Hovorí, že „... naša koncepcia relevantnej empirickej evidencie sa v kľúčových ohľadoch líši od údajnej neutrálnej fenomenálnej evidencie, ktorá nemá žiadne implikácie pre svet tam vonku... to, čo sa bežne ráta ako evidencia pre empirické tvrdenia sa len ťažko dá udržať v hraniciach záznamov o interných javoch“ (Koreň 2014, 158). Vyzerá to tak, že tvrdí, že naša evidencia nepozostáva iba zo správ a výrokov o tom, čo sa nám javí, ale rovno o tom, čo je vo vonkajšom svete. V takom prípade by súčasťou našej evidencie boli aj tvrdenia o tom, ako sa to má vo vonkajšom svete. A potom by naša evidencia v prospech bežných presvedčení o vonkajšom svete iste uprednostňovala tieto presvedčenia pred skeptickými hypotézami.

Čo s takýmto pokusom o riešenie (A)/(CA)? Nie som celkom presvedčený, že takzvaná „fenomenálna koncepcia evidencie“ (moja evidencia pozostáva iba z tvrdení o tom, ako sa mi veci javia, a nie o tom, aké sú) je nesprávna. Koreň podporuje odmietnutie tejto koncepcie evidencie tým, že podľa neho sa za evidenciu bežne nepovažujú iba interné javy. Predstavme si, že poviem: „Fíha, Kláru to veľmi nahnevalo!“ Alžbeta ma ale poučí, že Klára vtedy vôbec nebola nahnevaná, že bola iba skleslá. Predloží excelentné dôvody, z ktorých je jasné, že som vtedy celú situáciu vnímal zle. Nebolo by potom správne povedať, že mojou evidenciou bolo skôr tvrdenie (9*) „Zdalo sa mi, že Klára bola nahnevaná.“, a nie (9) „Klára bola nahnevaná.“? Ak by (9) bolo mojou evidenciou, musel by som ju po rozhovore s Alžbetou odstrániť zo svojho „zoznamu“ evidencie. Nejde však v prípade evidencie práve o to, že ju musím rešpektovať? A pokiaľ ide o bežné vyhlásenia podobné (9), ktoré by naznačovali, že za evidenciu považujeme tvrdenia o vonkajšom svete: Nemohli by sme ich vnímať iba ako skratky alebo ako mierne unáhlené tvrdenia, ktoré sa nám zväčša nechce preformulovať do presnejšej podoby? Nechcem tvrdiť, že Koreňova „nefenomenálna“ koncepcia evidencie je nutne nesprávna. Chcem povedať iba toľko, že zdrojom, na ktorý sa odvoláva aj Koreň – reflexia bežnej praxe nášho usudzovania o evidencii – sa dá podporiť aj opačný záver, totiž, že evidencia má iba fenomenálnu povahu. Preto teda (zatiaľ) s Koreňom nesúhlasím a zdržiavam sa súdu. Pripustime však na chvíľu, že Koreň má pravdu. Je jeho koncepcia úspešným riešením nášho skept-

¹⁵ Nie preto, že by bol na prvý pohľad neprijateľný. Nakoniec, často hovoríme: „Ak nie si si istý, tak to nevieš!“ alebo „Vieš to? Nemôžeš sa myliť?“. Nepovažujem ho za pravdivý preto, lebo je jednoducho neudržateľný. Ak si chceme udržať mienku, že máme bežné poznanie o svete, nemôžeme byť infalibilistami. Myslím si, že túto skutočnosť nám odhaľujú práve niektoré staršie skeptické argumenty, napríklad (D). V tom môže spočívať prínos skepticizmu.

tického problému? Podľa mňa nie je.

Z uvedenej úvahy (a Koreň uvádza aj ďalšie¹⁶) nie je jasné ani to, prečo sme pôvodne upadali do pasce, ktorú nám argument prichystal. Inými slovami, nevysvetľujú racionálnu príťažlivosť skeptického uvažovania. Zdá sa, že Koreň chce povedať, že naše epistemické praktiky sú v jasnom rozpore so skeptickými premisami. Ak je to tak, nemali by sa nám premisy (A) a (CA) zdať celkom nepresvedčivé? Ale nám sa zdajú správne. Preto nepovažujem Koreňov návrh za úspešné riešenie skeptického paradoxu nedourčenosti. Nechcel by som však vyznieť príliš kriticky. Myslím si totiž, a aj uznávam, že jeho myšlienky na túto tému sú veľmi sľubné a zaujímavé.

Záver. Podľa môjho názoru sme celkove nedospeli k úspešnému riešeniu ani jedného zaujímavého skeptického argumentu (možno až na L. Koreňa, keďže som nemohol zvážiť všetky jeho argumenty). Zároveň si myslím, že väčšina autorov písala o skepticizme relatívne jasne. No na druhej strane zväčša operovali s celkom odlišnými skeptickými argumentmi. Možno to bola jedna z príčin názorovej nezhody.

Nie je v mojom záujme dezinterpretovať alebo neústretovo vykladať stanoviská iných autorov a dúfam, že som to ani neurobil. Ale to, že som musel viaceré pasáže interpretovať, čím som sa vzdával od predlôh, ilustruje moju hlavnú myšlienku. Treba explicitne stanoviť nielen skeptický záver, ale aj celý argument a to, ako sa spochybňuje.

To sú moje odporúčania, pokiaľ ide o zaobchádzanie so skeptickými myšlienkami. Táto stať okrem iného prisľúbila odpoveď na otázku vo svojom názve: Je skepticizmus ešte stále zaujímavý? Ak máme na mysli nejaký argument, konkrétne (A), tak si myslím, že je. Odpoveď na otázku *Je aj pravdivý?* závisí od toho, ktorý argument máme na mysli. Ak máme na mysli nejakú zaujímavú verziu, napríklad (I), a spomenieme si aj na uvedené dôvody (I) a (II) svedčiace proti (1), tak sa domnievam, že zaujímavý nie je.

Literatúra

- BRUECKNER, A. (1994): The Structure of the Skeptical Argument. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54 (4), 827-835.
- DEROSE, K. (1995): Solving the Skeptical Problem. In: Keith DeRose – Ted A. Warfield (eds.): *Skepticism. A Contemporary Reader*. New York: Oxford University Press, 131-144.
- DÉMUTH, A. (2012): Môže skeptik skutočne pochybovať o všetkom? (Odpoveď M. Taligovi). *Filozofia*, 67 (2), 141-146.
- DÉMUTH, A. (2013): *Poznanie, vedenie alebo interpretácia?* Pusté Úľany: Schola Philosophica.

¹⁶ Koreň menuje aj ďalšie údajné neduhy skeptického argumentu (Koreň 2014, 157-160). Okrem spomenutej výčitky infalibilizmu sú tu aj výčitky označené (B)* a (D)*. Všetky obsahujú mnohé zaujímavé tvrdenia a nápady, ako riešiť problém skepticizmu, nie je ale jasne stanovené, ako presne spochybňujú (A), resp. (CA). Napríklad výčitka (B)* hovorí, že vyžadovať evidenciu nie je vždy nutné. To je vcelku silné tvrdenie. Prečo sa nám potom zdá, že poznanie si vyžaduje zdôvodnenie? A prečo celkom prirodzene o tomto zdôvodnení uvažujeme ako o vlastnení evidencie? Výčitka (D)* obsahuje závažné tvrdenia, ktoré by si vyžadovali samostatný príspevok.

- DRETSKE, F. (1970): Epistemic Operators. In: DeRose, K. – Warfield, T. A. (eds.): *Skepticism. A Contemporary Reader*. New York: Oxford University Press, 131-144.
- COHEN, S. (1988): How to be a Fallibilist. *Philosophical Perspectives*, 2, Epistemology, 91-123.
- COHEN, S. (2005): Scepticism. In: Craig, E. (ed.): *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*. New York: Routledge, 934-939.
- GREIF, A. (2014): Miesto naturalizmu v súčasných diskusiách o skepticizme. In: Bohunická, L. – Lalíková, E. (ed.): *Filozofia, veda, literatúra*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 159-166.
- KLEIN, P. (2014): Skepticism. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* URL=<<http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/skepticism/>>. [navštívené 2015-4-1].
- KOREŇ, L. (2013): Istoty a skeptický problém. *Filosofický časopis*, 61 (5), 643-680.
- KOREŇ, L. (2014): Underdetermination, Scepticism and Realism. *Organon F*, 21(2), 145-167.
- LEMOS, N. (2007): *Introduction to the Theory of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MOORE, G. E. (1959): Certainty. In: Baldwin, T. (ed.): *G. E. Moore: Selected Writings*. London: Routledge, 171-196.
- MOORE, G. E. (1962): Four Forms of Scepticism. In: Sosa, E. – Jaegwon Kim, J. – Fantl, J. – McGrath, M. (eds.): *Epistemology: An Anthology*. Wiley-Blackwell, 29-30.
- MOORE, G. E. (2006): Dôkaz vonkajšieho sveta. In: Wittgenstein, L.: *O istote*. Bratislava: Kalligram, 13-37.
- NUHLÍČEK, M. (2013): Čo je zdôvodnenie? (Odpoveď M. Taligovi). *Filozofia*, 68 (2), 139-150.
- NUHLÍČEK, M., SZAPUOVÁ, M. (2012): Poznámky ku skepticizmu alebo čo spochybňuje, a čo nespochybňuje skeptik. *Filozofia*, 67 (2), 147-159.
- PRITCHARD, D. (2002): Recent Work on Radical Skepticism. *American Philosophical Quarterly*, 39 (3), 215-257.
- RESCHER, N. (2001): *Paradoxes: Their Roots, Range, and Resolution*. Chicago: Open Court.
- SZAPUOVÁ, M. (2013): K podmienkam zmysluplnej filozofickej polemiky. *Filozofia*, 68 (2), 151-156.
- TALIGA, M. (2009): Nekonečný príbeh zdôvodňovania. *Filosofický časopis*, 57 (3), 353-373.
- TALIGA, M. (2010): Paradox skepticizmu? *Filozofia*, 65 (7), 695-705.
- TALIGA, M. (2012): Na čo sú dobré argumenty? (Odpoveď A. Démuthovi, M. Nuhličkovi a M. Szapuovej). *Filozofia*, 67 (5), 417-425.
- TALIGA, M. (2013): Pravdivosť alebo zdôvodnenie? (Odpoveď M. Nuhličkovi). *Organon F*, 20 (3), 384-398.

Príspevok vznikol s podporou grantu Univerzity Komenského č. UK/142/2015 v rámci projektu *Riešenie skeptického paradoxu*.

Adam Greif
 Katedra filozofie a dejín filozofie
 Filozofická fakulta UK
 Šafárikovo nám. 6
 814 99 Bratislava 1
 Slovenská republika
 e-mail: greif2@uniba.sk